

ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΑΠΗΔΗΜΑ» ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ II

Τό Σεπτέμβρη του 1978 έντοπίστηκαν σε μικρό παραθαλάσσιο σπήλαιο, δυτικά της Άρεόπολης, ίχνη παλαιολιθικής κατοίκησης και άπολιθωμένα άνθρωπινα όστα σε πλειστοκαϊνικά συμπαγή στρώματα λατυποπαγών (εἰκ. 1). Τά άνθρωπινα σκελετικά ύπολείμματα, πού άποτελούσαν και τό πιό σημαντικό εύρημα, ήταν κρανιακά όστά, τά όποια διακρίνονταν στήν τομή γεωλογικού στρώματος της σπηλιάς. Τήν πρώτη πληροφορία για τήν Ίπαρχη τους —γνωστή άπό χρόνια σε ντόπιους ψωράδες— μᾶς τήν έδωσε ό σπηλαιολόγος Γιάννης Ιωάννου και στήν έντοπισμό τους μᾶς βοήθησε ό τότε πρόεδρος της Άρεόπολης κ. Ήλιας Καλαποθαράκος (εἰκ. 2).

Δρ Θ. Κ. Πίτασιος

Λέκτορας του Ανθρωπολογικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών

Τά έπομενα χρόνια, γιά τά μελέτη τών έυρημάτων έγιναν έργασies άποκόλλησης τών κρανιακών όστών και συλλογής έπιφανειακών στοιχείων, άποτυπώσεων, φωτογραφήσεων, έπιπτώσεων μετρήσεων και γεωλογικών παρατηρήσεων. Έπιστρ έγιναν παρατηρήσεις πού άφορούσαν τήν έπιδραση τών πλειστοκαϊνικών διακυμάνσεων της Μεσογείου στις τοπογραφικές — γεωμορφολογικές συνθήκες τής σπηλιάς τού κρανίου, στή γειτονική περιοχή και στόν εύρυτερο γεωγραφικό χώρο τών έυρη-

μάτων. Συνολικά έγιναν δεκατρείς έρευνητικές άποστολές 2-6 ημερών, κατά τίς όποιες έργαστηκαν έθελοντικά ή δύοντιάτρος Ε. Λυγκών, ό φυσιογνώστης Ντ. Φεραίος, ό μηχανικός Γ. Δασκαλάκης και οι τεχνικοί Α. Σιφαίδης, Β. Τούντας, Γ. Μουγγοπέτρος και Μ. Σαραντόπουλος. Βοήθεια σέ ύλικά μέσα προσέφερε το ΙΕΝΑΕ ('Ινστιτούτο 'Ενδιάλογοι Αρχαιολογικών Έρευνών), οι άνθρωποι τής άρχαιολογικής άποστολής στό γειτονικό σπήλαιο 'Αλεπότρυπα και ή Κοινότητα της Άρεόπολης. Ή δηλ

προσπάθεια έγινε μέ τή συνεργασία τής 'Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων' Σπάρτης. Ή έλλειψη, δημαρχία, έπιχορήγησης γιά τήν έρευνα τού σπηλαίου περιόρισε τής έργασίες σε άναγγωριστικό και οιωσικό έπιπεδο, έμποδιζόντας τή συσβαρή άναπτυξή τους σε βάθος.

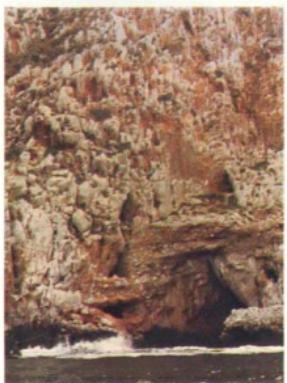
ΤΗ άνασκαφή

Τή συστηματική διερεύνηση τού χώρου τών έυρημάτων μπόρεσε νά γί-

νει, τά τελευταία δύο χρόνια, χάρη στήν άμεση ύποστριψη και συνεργασία της Έφορειας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας του ΥΠΕΠΕ¹. Συγκεκριμένα έγιναν άνασκαφικές τομές στέσσερα διαφορετικά έπιπεδα, στό κοιλώμα Α, σε ύψος 4.0 μ. από τη θαλάσσια έπιφάνεια, στό κοιλώμα Β, σε ύψος 9.5 μ., στό κοιλώμα Γ σε ύψος 18.0 μέτρων και στό κοιλώμα Δ σε ύψος 24.0 μ. από τη θαλάσσα. Ας σημειωθεί διτί τά κοιλώματα Α, Β και Γ είναι διευρύνσεις της ίδιας κατακόρυφης διάκλασης τού

όξιδσωσεως τών ιζημάτων, διπάς έδειξε έξέταση δειγμάτων στά έργαστηρια τού ΙΓΜΕ (Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Έρευνών). Ή συμβολή τών συνεργατών τής άνασκαφής, της άρχαιολόγου Λίνας Καγκάλου, της γεωγράφου Μπεδέτη Λιμπτζαμπ της βιολόγων Καλούστ Παραγκαμιάν και Γιώργου Παναγιάρη, ήταν άποφασιστική για τη σωτηρία διεγάνωγή τών έργασιων. Και στις τέσσερις τομές βρέθηκαν σημαντικός άριθμός από λίθινα και άστενα έργαλεια, μεγάλος άριθμός

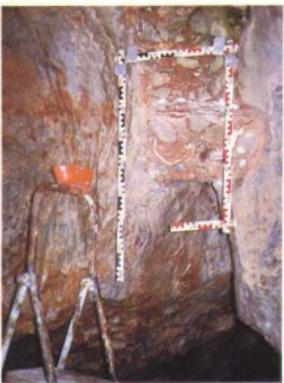
θανάτου, σχετικά μεγάλη, χρονική άποσταση και τήν άντιστοιχη πολιτισμική διαφοροποίησή τους. Από τη σύνθετη τού συνόλου τών λιθολογικών, παλαιοντολογικών και πολιτισμικών στοιχείων τών τεσσάρων τομών διαπιστώνεται με σαφήνεια ημαλή στρωματογραφική διαδοχή και άργη πολιτισμική έξελιξη στό Απηδημα, και μπορεί νά όποκλειστεί με σχετική θεβαιότητα στρωματογραφική άναστροφή ή διείδυσην νεότερων πολιτισμικών οριζόντων σε παλαιά διαβρωσιγενή κενά της έπικρατησης

1α. Τό Απηδημα.

1β. Η άνασκαφική τομή στό κοιλώμα Β.

2. Τό άρχικό άνθρωπινο έύρημα. Διακρίνονται κρανιακά όστα σε τομή (ΛΑΟ 1 / Σ 1).

μητρικού πετρώματος (ήμιμεταμορφωμένοι άσθετοδίλιθοι) και ή έπιχωσή τους, δύπας και τού κοιλώματος Δ, άποτελει ένια διονούσιο έναπόθεσης πλειστοκανικών κοκκινοχρωμάτων. Γιά τήν έδεισφαλιστή τών άνασκαφικών τετραγωνών τοποθετήθηκαν τοπογραφικές στάσεις στά μητρικά τοιχώματα τών κοιλωμάτων, καθώς και άριζοντες ύψωμετρικών σημείων για νά γίνουν κατακόρυφες μετρήσεις. Η άνασκαφή γίνόταν σε τέταρτα τετραγωνικού μέτρου με διαδοχική άφαίρεση ιζήματος πάχους 4-8 εκ. και κοσκίνισμα τού υλικού με διπλή σίτα 19.0 και 2.5 χλστ. Επίσης αυγκεντρώθηκαν στρωματογραφήμενα δέιματα γιά φυσιοκυμή άναλυση της έπιχωσης και μικροπαλαιοντολογική έξέταση- ένώ παλαιοισθανική άναλυση, ή ποτία θα μπορούσε νά δώσει σημαντικές πληροφορίες γιά τό παλαιοπειράθλλον τών άνθρωπων στό Απηδημα, είναι δύσχερης λόγω

από παλαιοντολογικά έυρήματα, συχνή παρουσία από ίχνη φωτιάς (χρωματικές και μορφολογικές άλλοισεσίσ διστών, άπανθρακωμένα τυμήματα φυτικών θλαστών) και ύπολειμματα τροφής, κυρίως κατάλοιπα από κυνήγια άλφων και άγριοκάτσικα, διστά από μικρότερα ζώα, καθώς και θραύσματα από θαλάσσιους κοχλίες (γαστερόποδα). Από τίς παραπρήσεις πού έχουν γίνει ώς τώρα, τό σύνολο αύτών τών εύρημάτων πρέπει νά θεωρηθεί πρωτογενής έναπόθεση άνθρωπινων καταλοίπων και διχι δευτερογενής συγκέντρωση ή τυχαία έναπόθεση, απότελεσμα ένεγγειας φυσικών παραγόντων ή ζωικών δραστηριοτήτων (εικ. 3). Τό ύλικό τόν τεσσάρων τομών χαρακτηρίζεται από διαφορετική πυκνότητα και σύνθεση έυρημάτων, γεγονός πού μπορεί νά οφείλεται σε διαφορετική λειτουργικότητα τών άντιστοιχων χώρων, καθώς και στήν πι-

τού χώρου. Όπωαδηποτε ή άνακάλυψη άριζοντων παλαιοιλιθικής κατοίκησης και στά τέσσερα έπιπεδα τομής έδειξε πώς ή χρησιμοποίηση τού χώρου από τόν άνθρωπο ύπηρε έντονη και άναγεται σε άρκετα μεγάλη χρονική περίοδο.

Η μεγαλύτερη διοικοπήση τών άποτελεσμάτων της περιορισμένης άνασκαφής έργασίας (συνολικά έχουν άνασκαφει 4.9 κυβικά μέτρα) με τήν τομή στρωματογραφικά έπαλληλων άριζοντων, σημαντικής ύψωμετρικής διαφοράς, στριγίτηκε στήν έκμετάλλευση τής πολλαπλής φυσικής διάβρωσης τών πλειστοκανικών ιζημάτων, πού ή σημειρινή - βασικά κατακόρυφη - διάταξη τους στή βάση τού παραλιακού διαστηλοβικού μετώπου άποτελει έλαχιστο κατάλοιπο τής παλαιάς τους άναπτυξης. Οι άποθέσεις αυτές - χερασίας πρόσλευσης - με μεγαλύτερο ύπερθλασσού ύψος 24.0 μ. συνεχίζονται

ύποθαλάσσια σε βάθος τουλάχιστον 3-4 μ. Το γεγονός αυτό φανερώνεται ίστοι στο σχηματισμό τους ή βάθασσα πρέπει να βρισικόταν σε χαμηλότερο επίπεδο από το σημερινό και άρκετά μακριά από τό τώρα τών ευρημάτων, πράγμα πού θα μπορούσε νά συμβαίνει στη διάρκεια ψυχρής ή παγετώδης περιόδου του Πλειστοκαίνου.

Παλαιολιθική ταφή

Τό πρώτο εύρημα ένδει γυναικείου σκελετού την μεσαία φάλαγγα χεριού, πού βρέθηκε σε μικρό βάθος στο χώρο τής σπημερινής εισόδου του κοιλώματος Γ. Σχεδόν διάλογος ως σκελετός του άπουν ανασκάφηκε μισό μέτρο βορειότερα και σέ βάθος 40 έως 50 εκατοστά από την έπιφανεια του δαπέδου. Η διαταραχή στη θέση του πρώτου εύρηματος, και ή απουσία κυρίων μικρών διστάνσων του σκελετού μπορεί να όφελονται στην κλίση του δαπέδου της σπηλαίας και πολύ περισσότερο σε ζωκικές δραστηριότητες, πού διαπιστώθηκαν σε βάθος ώς και 60 έτη της έπικαιρησης, που είχε χαρακτηριστικά σύγχρονου έδαφους. «Ετοι, έτεκτο άπο τα διφέντα εύρημάτα διαφορετικών ειδών σαλιγκαριών (χερσαίων γαστερόποδων) και ίχνη έδαφοδιών έντονων, βρέθηκαν με πάπιλμενά στάχι μικρών θηλαστικών (λαγωνόρφων), πού ή σύνθεση τους δειχνεί πώς απά τα ζώα βρίσκονταν στο οικολογικό τους περιβάλλον. Στους ίδιους λόγους πρέπει νά σφειλεται και ή γενικότερη διαταραχή, που διαπιστώθηκε στη φυαιολογική θέση διστάνσων του σκελετού. Άλλα ή μερική συγκόλληση των στοιχείων — και τών διστάνσων — της έπικαιρως, προφα-

νών από άλκαλικά διαλύματα της σπηλιάς, καὶ ἡ ἀνάκλυψη ὀλόκληρων τημάτων τοῦ σκελετοῦ μὲ τά δοστά τους σέ ἀνατομική διάρθρωση, σε συνδυασμό μὲ τῇ διασπορᾷ τοῦ συ-
νόλου τῶν εύρημάτων του, ἐπιτρέ-
πον τὸν προδιοιρισμὸν τῆς ἀρχικῆς
θέσης τοῦ ἄτομου μὲ βεβαιότητα
(εἰκ. 4, 5, 6).

Η εἰσόδος τοῦ κοιλάματος Γ είναι στραμμένη πρὸς τὸ Νότο καὶ τὸ Πλά-
τος τῆς στήθη ποὺ βρέθηκε στο
σκελετὸς στὸν δέκανον μῆλον 107 Ε.

Τὸ ἄτομο βρισκόταν κάθετα στὸν
ἄξονα τοῦ κοιλάματος, ἀκουμπισμέ-
νο στὸ στριτερὸ πλεύρων σὲ κατεύ-
θυνσην Ἀνατολής-Δύσης μὲ τὴν κε-
φαλὴν πρὸς τὴν Ἀνατολή, στραμμένη
στὸν ἔξωτερο χώρῳ τῆς σπηλιᾶς.

Τὰ κάτω ἄκρα τοῦ ἄτομου ἔντονα δι-

3. Κατάδοση κυνουριών. Σιδερώνες έλασφιών και άγριοκάταικων

5. Άριστερό δραχιόνιο και άριστερή ώμουπλάτη σε άνατομική θέση, συγκολλημένα από άλκαλικά διαλύματα της σπηλιάς Γ (ΑΔΩ I/Σ 3).

6. Δεξιό θραχιόνιο, δεξιά κλειδά, αύχενικοί και θωρακικοί σπόνδυλοι του γυναικείου σκελετού (ΛΑΟ Ι/Σ 3). Διακρίνεται τό υοειδές όστο, κολλημένο στήν κεφαλή του θραχιονίου.

πλωμένα στά γόνοτα και το άνω τμήμα του κορμού έγενε με το στέρων πρός τα κάτω. Ο σκελετός άντικε σε άτομο εύρωστο με διλοκληρωμένη άναπτυξη και, παρά τη σοδαρή άποτριβή των δοντιών του, ήλικις 20-25 έτών. Ή διαμόρφωση των δοτών της λεκάνης δεν δημιούργησε για το φύλο του άτομου, πού αιδομόρφητα ονομάστηκε «Κανέλα» από τό συνεργείο της άνασκαφής. Μέ βάση το μήκος του άστρισερου μπριώνο τό άναστημα τού άτομου υπολογίζεται σε 160 ± 3.5 έκ. Η άνατομη θέση του σκελετού, ο χώρος και οι συνθήκες τού περιβάλλοντος φανερώνουν πώς το άτομο είχε άνεποτείτη τελετουργικά. Οι ώμοι και η κεφαλή του άκουμποισαν σε λίθινη πλάκα πάχυσι 10 έκ. και έπιφευγαντικά διαστάσεων 42X34. Τοποποιεύμενη

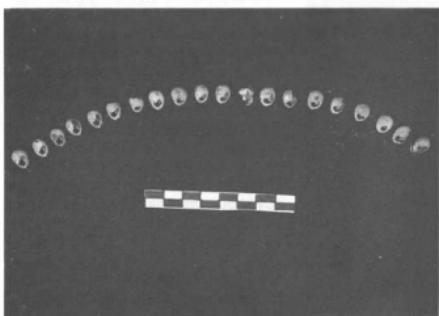

4. Οστά των κάτω σκρων του γυναικείου σκελετού (ΛΑΟ I/Σ 3).

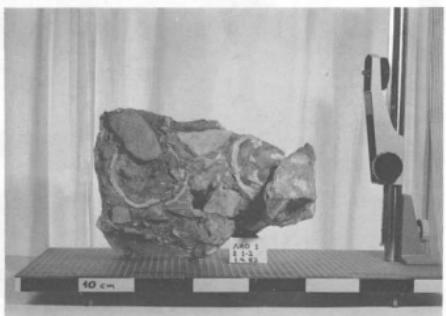
δριζόντια με τό μήκος της στήν κατεύθυνση (Άνατολής-Δύσης) τού σκελετού. Μεγάλες πέτρες, συχνά με κανονικό σχήμα και όριζόντια τοποθέτηση, είχαν χρησιμοποιηθεί για τό κλείσιμο τού κοιλώματος στά νώτα τού άπομου ή τη δημιουργία έσοχής για τήν τοποθέτηση και μερική κάλυψή του. Τό μικρό ύψος τής δροφής (130 έκ.) από τό έπιπεδο τού σκελετού και ή διαμόρφωση τών τοιχωμάτων τού κοιλώματος δέ δικαιολογούν τόν άριθμο και τίς διαστάσεις τών λίθων, πού σέ δρισμένες περιπτώσεις έχουν ένδειξεις για τή σκόπιμη μεταφορά τους από τόν έξωτερικό χώρο τής σπηλιάς.

Μπροστά στο σκελετό βρέθηκε τοποθετημένη σε δριζόντια θέση δισκοειδής πέτρα διαμέτρου 28 έκ. και πάχους 5 έκ. Ή έπιπεδη κάτω έπιφά-

νεια τής πέτρας κάλυπτε έφτα δύστεινα έργαλεια, πιθανώς προσωπικά άντικείμενα τής νεκρής, και μάλιστα κυνήγι νεαρού έλαφου. Ιως συμβολική προσφορά τροφής. Είναι γνωστά τό προβλήματα πού παρουσιάζει ή διάγνωση και ή μελέτη δύστεινων έργαλειων. Στό Απτηδημα ό σημαντικός άριθμός εύρημάτων διευκολύνει τή διαπίστωση μεθόδους κατασκευής και τη διάγνωση λειτουργικών τύπων δύστεινων έργαλειών. Στή συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι φόρονται νά μάς αφήσουν σοφαρές ένδειξεις για τήν κατασκευή και τη σημασία τους. Ή άνατομική πληρότητα τής κηνήμης έλαφου βρίσκεται σέ αντίθεση με τόν κατακερματισμό τών δύστεινων εύρημάτων τής άνασκαφής, πού κάνει προβληματικό τό

7. Συνολικά συγκεντρώθηκαν 41 μικρά κοχύλια σπό τό περιδέραιο του γυναικείου σκελετού.

8. Ο όγκος με τά δύο κρανία (ΛΑΟ I/Σ 1&2) τού κοιλώματος Α, σπός αποκαλλήθηκε.

ζωολογικό προσδιορισμό τους. Τό φαινόμενο αύτό, κατά τή γνώμη μας, έχει άνθρωπογενή προέλευση και συνδέεται με τήν πλατιά χρηση δύστεινων έργαλειων.

Από τήν έπικωση τής γυναικείας ταφής συγκεντρώθηκαν 41 κελύφη από μικρά θαλασσινά κοχύλια, τού ίδιου ειδούς και μήκους 4-5 χιλιοστών (εικ. 7). Όλη ήταν τρυπημένα με τόν ίδιο τρόπο, μέσα από τή φυσική είσοδο τού ζώου. Τά περισσότερα από αύτά βρέθηκαν στό τέταρτο τῆς κεφαλής του άπομου, και ή συνολική τους διασπορά ταυτίζεται με τή διασπορά τών αύγενικών σπονδύλων. Δηλαδή πρέπει νά άποτελούν κομμάτια περιδέραιο τής «Κανέλας».

Ταφές κρανίων

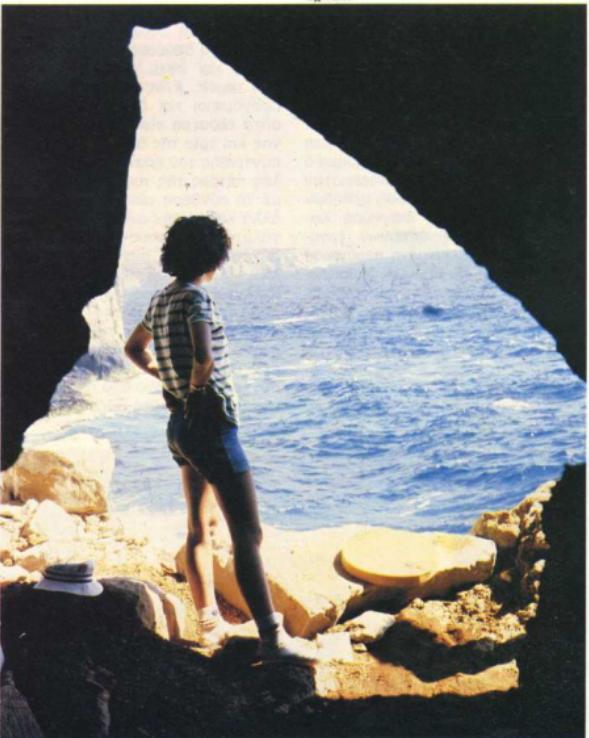
Ίδιομορφία τής γυναικείας ταφής ήταν η ούσιαστηκή άπουσια τού κρανίου, από τό όποιο θρέθηκαν μόνο τρία μικρά θραύσματα τής κάτω σιαγόνας και έφτα διέλυθερά δόντια, δύο τομείς, ένας οποιονδήνταν, τρεις προγόνιοι και ένας γονιός. Άπο αυτά τέσσερα είναι τής κάτω σιαγόνας και τρία τής άνω. Ή πιθανότητα συντριβής τού κρανίου άπό τίς μεγάλες πέτρες τής ταφής δέ συμφωνεί με τή σύνθετη τών εύρημάτων του, άλλα και με τήν άνακαλύψη τού μεγαλύτερου μέρους τών δύστεινων τού αύγενα: πέντε αύγενικών σπονδύλων, άνάμεσα σπός όποιους ό απλαντας (πρώτος αύγενικός), πού άρθρωνται στό ινιακό τρίγμα τού κρανίου. Έπισής τού ύσειδιούς άστού («κόκαλο τής γλώσσας»), πού δέν άρθρωνται σέ άλλο άστο και συγκρατείται μόνο από τούς μικρούς του αύγενα — γι' αύτό σώζεται δύσκολα

9. Δείγμα από το στρώμα A-III του κοιλώματος Α.

10. Λεπτομέρεια του προηγούμενου σε μεγάθυνση περίπου 30 Χ. Άντιπροσωποι βαλλόσασας μικροπανίδας παράκτιας φάσης και θραύσματα σχινών.

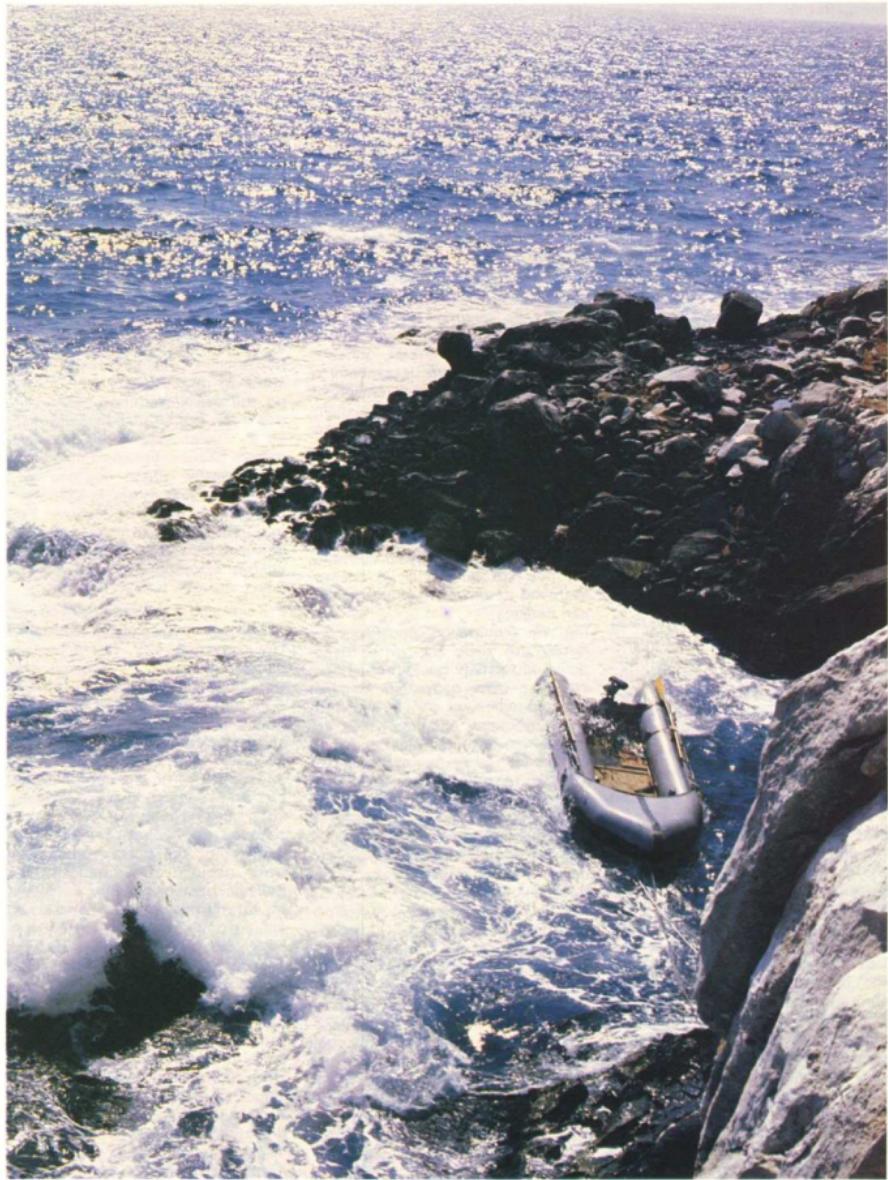

11. Στις σημερινές συνθήκες η κατοικηση του χώρου από τον άνθρωπο είναι αδυνατη. Στη διάρκεια σχηματισμού τών πολιτισμικών στρωμάτων ή θάλασσα πρέπει να βρισκόταν σε έπιπεδο χαμηλότερο από το σημερινό, πράγμα που θα μπορούσε να συμβαίνει στη διάρκεια προηγούμενης ψυχρής ή παγετώδους περιόδου του Πλειστοκαίνου (Εισόδος κοιλώματος Β).

άκομη και σε σκελετούς νεότερων περιόδων. Άδιατρακότη, σε άνατομική θέση, βρέθηκε και τό σύνολο τῶν δοτῶν τῆς θάσης τού λαιμού και τῆς ώμικης ζώνης: οι δύο πρώτες πλευρές (δεξιά και αριστερή), οι δύο ώμοπλάτες, τά θραξιόνια και τά δύο τμήματα τού — εύασθθητοι σε μηχανικές πιέσεις — στέρενοι. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ό ταυτόσημος προσδιορισμός τῆς θέσης τῆς κεφαλής τού άστρου ἀπό τη διασπορά τῶν μικρών κοχυλιών τού περιδέραιου, τή διασπορά τῶν αὐχενικών σπονδύλων καὶ τή θέση ὅπου δρέμεθη άδιαταράκη ἡ ώμικη ζώνη τού σκελετού. Οπωδήποτε ὁ κατακερματισμός τῆς κάτω σιαγόνας, δύος φαίνεται ἀπό τά τρία τρία θραύσματα που βρέθηκαν, δημιουργεῖ ἀντίθεση μὲ τήν καλὴν κατάσταση τῶν δοτῶν τού μετακρανιακού σκελετού. Επίσης πρέπει ἐδώ νά σημειωθεί πώς τό σύνολο τῶν λίγων κρανιακών εύρημάτων προέρχεται ἀπό τή βάση τού κρανίου.

Τό καλοκαίρι τού 1980, στήν ἀποκόλληση τῶν ἀπολιθωμένων κρανιακῶν δοτῶν ἀπό συμπαγές στρώμα τού κοιλώματος Α, ἥρθε στό φῶς καὶ δεύτερο ἀνθρώπινο κρανίο, πού δρισκόταν δίπλα στό άρχικο, καλυμμένο ἀπό τζέμα πάχους λίγων χιλιοστῶν.

Τότε, είχε ἀφαιρεθεί μαζί μέ τά εύρηματα ὄλοκληρος δύγκος πετρώματος, πού παραμένει ὡς σήμερα στήν κατάσταση πού είχε ἀποκόλλησι, μιά καὶ δε διαβέστουμε κατάλληλο ἐργαστηριακό ἔξοπλιμο γιά τόν καθαρισμό τῶν κρανιών. Ή πρακταρκτική ἔξέταση τῶν εύρημάτων είχε δεῖξει πώς ἡ θέση τους ἐπρεπε μᾶλλον νά ἀποδοθεί σε ἀνθρώπινη παρέμβαση καὶ τελευτερική τοποθέτηση, πάρα σε τυχαία ἐναπόθεση (εἰκ. 8). Ή ἀποψή αὐτή είχε στηρίχεται, βασικά, στής ἔξης διαπιστώσεως: α) Τά δύο κρανία δρέμηταν συμμετρικά τοποθετημένα, τό ἔνα δίπλα στό ἄλλο, σε ἐσοχή — διστάσεων ἀνάλογων μέ τόν δύκο τῶν κρανιών — τού ἀσθετολιθικού τοιχώματος τῆς σπηλαίας. Στό χρόνο ἐναπόθεσης δέν ύπήρχε δύ κύριος χώρος τού κοιλώματος Α καὶ ἡ ἐσοχή μέ τά κρανία δρισκόταν στόν ἐνωτερικό χώρο τού μεγάλου σπηλαιώδους κοιλώματος Ε, πού, δυστυχώς, ἡ ἐπίκωπη τους ἔχει ἀποτιλθεί ἀπό τό θαλάσσια κύματα. β) Ή διάταξη σιερᾶς ἀπό πέτρες στή βάση καὶ τό πιο μέρος τῶν κρανίων φανερώνει ἐπίλογη καὶ προσεκτική τοποθέτηση τους. γ) Τό δεύτερο κρανίο, πού συζήταν σε καλύτερη κατάσταση ἀπό τό άρχικο καὶ

12. Τα πλειοτοκαινικά ίχνη στο χώρο συνεχίζονται υποθαλασσικά σε μικρή έκταση και έχουν διαβρωθεί από τα κυματα. Ετοι ωστε η σημερινή του έμφανη να ρέπεται κατάλοιπο της άρχικής τους άναπτυξης.

έπειτρεπε τήν έξακριβώση της άνατομικής του σάσσης, βρέθηκε σε θέση διάστροφη, στριγμένο στον κρανιακό του θόλο με τα πρόσωπο στραμμένο στην 'Ανατολή (ό προσανατολισμός της έσωσής ήταν νότιος). Η βάση τού κρανίου βρέθηκε διανοιγμένη και στο χώρο της κρανιακής κοιλότητας φαινόταν νά έχει ποποθετηθεί πέτρα με άναλογες διαστάσεις.

Στήν περίπτωση της γυναικείας ταφής στο κοιλωμά Γ ή σουσαστική άπουσια τού κρανίου και ή κατάσταση τών λίγων θραυσμάτων της κάτω σιαγανάς είναι πιθανό νά όφειλονται σε Εξχωριστή τελετουργική έναποθεση της κεφαλής τού άτομου, άναλογη με αύπτων του διαπιστώσθηκε πρίν όπο τρία χρόνια στα εύρηματα τού κοιλώματος Α. Πρόσθετη ένδειξη όποτελειή ή άνακαλύψη σημαντικού λιθίνου έργαλείου, μαχαιριού μήκους 6.0 έκ., όπο μάρτυραν άνομοις γεννή πυριτόλιθο, στό τέταρτο της κεφαλής τού άτομου και στό έπιπεδο που άκουμπουσε ο σκελετός.

Ξεχωριστές ταφές κρανίων έχουν βρεθεί σε σειρά γνωστές παλαιοιλικές θέσεις τής Εύρωπης και τής Ασίας και θεωρούνται ιδιαίτερη έκφραση της λατεραίας τῶν νεκρών, πού έμρηνεται άπο τή σημασία τού κρανίου ως έδρας τού έγκεφαλου-κέντρου τού νευρικού συστήματος και τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν τού άνθρωπου. Σε δριμέμενες περιπτώσεις ή ιδιαίτερη ταφική έναποθεση συνοδεύεται άπο διάνοιξη τῆς κρανιακής βάσης και πιθανή τελετουργική άφαριστη τού έγκεφαλου.

Σε οπιλιά του Monte Ciceo, νότια από τή Ρώμη, βρέθηκε ταφή μεμονωμένου κρανίου Νεαντερτάλ. Τό κρανίο είχε τοποθετηθεί, πρίν όπο πενήντα χιλιάδες χρόνια, στή μέση κονκλιού περιγύρου από πέτρες, σε θέση άνατραμμένη και με τή βάση του τεχνητά διανοιγμένη. Άναλογη διεύρυνση τού ίνιακο τρήματος και διάνοιξη τής έγκεφαλικής κοιλότητας διαπιστώθηκε στά άρκετά παλαιότερα κρανία τού Steinheim, βόρεια από τή Στουτγάρδη και τό Ehringsdorf, κοντά στή Βαιμάρη, καθώς και στά νεότερα — ίνων πλειστοκανικά — εύρηματα τού Choukoutien, κοντά στό Πεκίνο. Τό γεγονός αυτό, γνωστό σαν 'Κανιβαλισμός', θεωρεῖται έκδήλωση πιθανής δοξασίας τῶν παλαιοιλικών άνθρωπων γιά τη μεταβίθαση τῶν νοητικῶν ίκανοτήτων τού νεκρού στούς συντρόφους του.

Τέχνη χρονολόγηση

Για τή χρονολόγηση τών εύρημάτων θεωρούμε άπαραπτη τή χρηματοποίηση γεωφυσικών μεθόδων άπολυτων χρονολογήσεων. Σχετικές προσπάθειες έχουν γίνει από τούς Γ. Μανιάτη, Γ. Λυριτζή και Π. Ανδρόνικο στό 'Δημόρκιτον' με τή μεθόδο ESR σε σταλαγμιτικά και οστέινα δείγματα από τό Απήδημα, χωρίς νά έχουν άδηγησει ώς τώρα σε τελικά συμπεράσματα.

τών δύο παλαιών άκτων στό 'Απηδήμα' μα και τή χρονολόγηση τών εύρημάτων θεωρούσαν άπαραπτη τή χρηματοποίηση γεωφυσικών μεθόδων άπολυτων χρονολογήσεων. Σχετικές προσπάθειες έχουν γίνει από τούς Γ. Μανιάτη, Γ. Λυριτζή και Π. Ανδρόνικο στό 'Δημόρκιτον' με τή μεθόδο ESR σε σταλαγμιτικά και οστέινα δείγματα από τό Απήδημα, χωρίς νά έχουν άδηγησει ώς τώρα σε τελικά συμπεράσματα. Χρονολογική προσάργιση τών εύρημάτων έπιχειρήθηκε με τήν δέσιοποιηση τών γνωστών παλινδρομικών κινήσεων τής Μεσογείου, που όφειλονταν σε κλιματική έναλλαγή ψυχρών και θερμών περιόδων τού Πλειστοκανίου. Η Μεσογείου άποτελει ιδιαίτοκο χώρο γιά νά μελετηθούν οι θαλάσσιες διακυμάνσεις, έπειδη σε αύπτην η ήμερησα παλίρροια συνήθωσεν δέ έπειρναν τά τρίπαντα έκατοστα. Έτοις τά ίχνη, πού άφησαν παλαιότερες στάθμες στή μορφολογία παράκτιων περιοχών, έχουν συχνά χρηματισποιηθεί γιά νά χρονολογθούν παλαιοιλικές θέσεις τῶν άκτων τής Μεσογείου και νά δημιουργηθούν χρονολογικά συστήματα, πού κατόπιν μπορεί νά έπεκταθούν και στή ηπειρωτικές παλαιοιλικές θέσεις.

Για τή διαπίστωση απότιθωμένων άκτων στό χώρο τής νότιας Πελοποννήσου έγιναν συγκριτικές παραπτήσεις στήν άνατολική (περιοχή Μονεμβασίας) και στή δυτική άκτη τής Επιδαύρου Λιμηρᾶς, καθώς και στή δυτική άκτη τής Μάνης, από τό Οίτυλο ως τό δρόμο του Διρού. Στό 'Απηδήμα' έχουν βρεθεί σταφείς γεωμορφολογικές και παλαιοντολογικές ένδειξεις (άκτογραμμές και ίχνη λιθοδόμων-θαλάσσων όργανων πού τρυπούν θραξώδεις άκτες στό υψό της θαλάσσας έπιφανειάς) δύο άποτιθωμένων άκτων σε ύψη 5.0 και 12.0 μ., οι οποίες έχουν διαβρώσει τή πόλιτομοι στρώματα τού χώρου και άποτελούν κατώτερο χρονολογικό δριο (terminus ante quem) γιά τά σηματισμό τους. Σύμφωνα με τά στοιχεία τής μελέτης παλαιών άκτογραμμών στό χώρο τής νότιας Πελοποννήσου και τού θαλάσσιου νερού την περιοχή, παραπήρησες τού Kellatet, σχετικές με τήν κατέυνση και τήν ταχυτάτη τών άνεμων πού έπικρατούν κατά μήκος τής διόπτρημης άκτης τής δυτικής Μάνης, έδειξαν πώς τό μεγαλύτερο ύψος συγκράτησης θαλάσσου νερού φέταν τά 8.0 μ. και τήν διαβατικής δράσης του τά 15.0 μ. Στό Απήδημα, στής σημειριές συνέθηκε, διαπιστώθηκε συγκράτηση σημαντικής ποσότητας θαλάσσιου νερού και σχηματισμός άλατος στό δάπεδο τού μικρού κοιλώματος Ζ, άκρωτων κάτω από τό κοιλωμά Δ καί σε ύψος 9.5 μ. Ή υψομετρική διαφορά πού ορίζοντα στή άλατο στή περιοχή Δ από τή στάθμη τών 12.0 μ. είναι 11.6 μ. Ή άπουσια εύρημάτων από τ-

Στρωματογραφικά στοιχεία

Ένδειξεις σχετικές με τήν παρουσία

πολιτισμικά στείρο — στρώμα Δ-Ι, έπανω από το στρώμα του διάτοιχου, δείχνει πώς τό τελευταίο σημαδέψει τό τέλος μακράς κατοικησης του χώρου και τήν ἐγκατάλειψη του από τόν ἀνθρώπο (εἰκ. 11). Αντίθετα, στό στρώμα Δ-ΙΙΙ και ἁμέως κάτω από τό στρώμα ΔΙΑΤΟΙΧΟΥ δρέθηκε σημαντικός ὄρμοβος πολιτισμικών κλπ. εύρημάτων. Φαίνεται, δηλαδή, πώς ἡ κατοικηση του χώρου συνεχίστηκε και μετά τή δραστική μεταβολή τών κλιματικών συνθηκών και τό πέρασμα από τήν προηγούμενην ψυχρή περίοδο στή θερμή περίοδο τής ἀποιλιθωμένης ἀκτής τών 12.0 μ. Ἡ πρώτη φάση αυτής τής περιόδου, πέρα από τίς νέες οικολογικές συνθήκες, χαρακτηρίζονταν από τήν ἀργή ἀναδό τής θάλασσας ὡς τής ἀπέπεδο τών 12.0 μ. Λίως ἡ ἐγκατάλειψη τῆς θέσης νά ἔγινε μόνο δταν ἡ θάλασσα δρισκόταν παλι κοντά στό χώρο τών εύρημάτων. Ὁπως δημιούργηται ἐπιβεβαιώνεται ἡ ιδιαίτερη σημασία τῆς παλαιδίστ στάθμης τών 12.0 μ., ὡς κατώτερον δρίου χρονολόγησης τών εύρημάτων και τῆς κατοικησης τού χώρου (εἰκ. 12).

Ἐνα ἀκόμη στοιχείο, ἐνδεικτικό γιά τή θαθμιαία «προσέγγιση» τῆς θάλασσας στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, είναι ἡ ἀνακαλύψυ σημαντικού ὄρμου θαυμάτων θαλάσσιων κοχλίων στό στρώμα Δ-ΙΙΙ, προφανώς κατάλοιπων τροφής. Προσδιορίστηκαν πολλαὶ ἀντιρρόσωποι τῆς οἰκογένειας trochidae καὶ λίγα ἀπό τῆς οἰκογένειας turbinidae (χρηματοποιούνται ἀκόμη και σήμερα στή διατροφή τῶν κατοικών παραβαθμών χωριών τῆς Μαγνησίας). Ἐπίσης δρέθηκαν 4-5 ἀτομα τού γένους patella (πεταλίδες). Τά εύρημάτα αύτά, τού τελευταίου δρίζοντα κατοικησης, είναι πιθανό νά ἀντανακλούν μεταβολές στή συνήθειες διατροφής, μιά και λείπουν τελείως από τό υλικό τῶν χαμηλότερων τομών. Τέλος, πρέπει νά πισμεωθεί ἡ ἀποστίση και ἀπό τίς τέσσερις τομές σκελετικών ὑπολειμμάτων φωριών. Ἀποστίση πού τήν κάνει ιδιαίτερα αἰσθητή ἡ συχνή ἐμφάνιση κατάλοιπων θαλασσινής τροφῆς στά στρώματα τού κοιλώματος Δ και μπορει πολιτισμικά να ἀποτελεῖ χρονολική ἐνδεική γιά τά εύρημάτα παραθαλάσσιας θέσης, ὥπως τό Ἀπήδημα.

Σημείωση 1: Τελευταία τό ἐρευνητικό πρόγραμμα τῆς σπηλιάς ἐπιχοργήθηκε και από τό Πανεπιστήμιο Αθηνῶν.

Βιβλιογραφία

- BUTZER K.W., Environment and Archaeology, 1971.
 DUAFAURE J.-J. Niveaux d'abrasion marine quaternaire autour du Peloponnese. Annales d. geographie, No 43, LXXXIX Année, 1970.
 FEUSTEL R., Technik der Steinzeit, Weimar, 1973.
 GIESELER W., Schädelverletzungen, Kannibalismus und Bestattungen im europäischen Paläolithikum. Naturwiss. Monatsschrift „aus der Heimat“ 60, 1952.
 KELLERAT D., Die Küsten des Peloponnes, Griechenland, Beiträge zur regionalen Küstenmorphologie des Mittelmeerraums z. fur Geomorphologie, N.F. Supplementband 19, 1974.
 KOWALCZYK G., J. WINTER, K.-P. WINTER, Junge Tektonik im Südwest-Peloponnes. Bull. Geol. Soc. Greece 12, 1975.
 MOΥΝΔΡΕΑ-ΑΓΡΑΦΟΙΤΗ Α., Εισαγωγή στή μεθοδολογία ἀνάλυσης τῶν προϊστορικών δοτένων ἔργατεων. Ανθρωπολογίκη I, 1980.
 MÜLLER-KARPE H., Geschichte der Steinzeit, MÜNCHEN, 1976.
 ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ Ι., Σπηλαιολογικές έρευνες στήν περιοχή Δροῦ Λακωνίας. Δελτ. ΕΛΛ. Σπηλ. Ετ. IV, τεύχος 5/6, 1958.
 ΠΙΤΣΙΩΣ Θ.Κ., Παλαιοανθρωπολογικά εύρημάτα τῆς Μέσα Μάνης II. Πρακτ. πρωτ. σουν λακων. μελετών, 1983.
 ΠΙΤΣΙΩΣ Θ.Κ., Πλειστοκαίνικες διακυρώσεις τῆς Μεσογείου και συμβολή τῆς μεθόδου στή χρονολόγηση τῶν παλαιοανθρωπολογικών εύρημάτων τῆς Μάνης, 1985.
 WEINDENREICH F., Der Schädelfund von Weimar-Ehringsdorf, Jena, 1928.

Paleoanthropologic Research on the Site «Apidima», Mesa Mani II

Th. K. Pitsios

In September 1978 traces of paleolithic inhabitation and petrified human bones were located in a small cave by the sea, west of Areopolis. A series of scientific processes took place for the study of these finds: detachment of the cranial bones, survey of relevant data, graphic representation, photography, measuring in situ and geologic observations. Certain other observations were also made concerning the effect of the Pleistocene fluctuations of the Mediterranean on the topographic-geomorphologic conditions of the cave, the adjacent area and the major geographic space of the finds.

The systematic research and survey of the cave was materialized in the last two years due to the support and collabora-

tion of the Ephoria of Paleoanthropology and Speleology of the Ministry of Culture and Science. Tentative excavations were tried in four different levels and all of them produced a significant number of stone and bone tools, numerous paleontologic finds, traces of fire and food remnants (deers and wild goats, bones of smaller animals as well as fragments of sea shells).

Paleolithic burial: The middle finger of a hand from a female skeleton was the first find, located in a small depth at the present entrance to the hollow area Γ. Almost the entire female skeleton lied half a meter apart and forty to fifty centimeters deeper than the ground surface. The scattered finger bone as well as the absence of various small bones may be due to animal activities. The dead had been laid vertically to the axis of the hollow. was lying on the east side and was facing the outer area of the cave. The legs had the knees strongly folded and the upper part of the torso was leaning downwards. The skeleton was indicating a robust, fully grown-up human of twenty to twenty five years of age. The formation of pelvis determined the sex of the dead who was spontaneously named «Kanella» by the excavating team. The anatomic arrangement of the skeleton, the burial site and the environment conditions leave no doubt that the dead was buried according to a certain ritual. Shoulders and head had been overlaid on a slab measuring 42x34x10 cms. A stone of disk shape, having 25 cms diameter and 5 cms thickness was placed in front of the skeleton.

Seven stone tools were arranged under the slab, that may be considered as personal belongings of the dead, along with an intact fawn's calf probably indicating a food offering. The essential absence of the skull - only three small fragmens of the lower jaw and seven independent teeth were found - was a striking peculiarity.

The dating: We consider necessary the employment of geophysical methods of absolute dating for the chronology of the finds. Relevant experiments have been made by G. Maniatis, G. Lyritis and N. Andronikos under the ESR method on stalagmitic and bone samples from Apidima without, however, final conclusions. A chronological approach to the finds was also employed utilizing the known retrogressive movements of the Mediterranean, caused by the climatic alternation of warm and cold Pleistocene periods. Mediterranean offers an ideal example for the study of sea fluctuations since its daily tide remains under the thirty cms. Thus, the traces left by older sea levels on the formation of coastal areas have often been used for dating coastal paleolithic sites and for the formation of chronologic systems; these systems can be also applied to mainland paleolithic sites as regards their dating.